

Den langelske herregårdsarkitektur i historicismen

Af Cand.mag. Tina Høegh Nielsen

Historicismen er, som navnet siger, præget af dyrkelsen af tidligere tiders stilarter. Til at begynde med var det gotikkens kunst, arkitektur og litteratur, som blev dyrket og efterlignet. Senere blev renæssance, barok og rokokko også indlemmet under historicismens brede vifte af berøringspunkter. På Langeland kan man følge udviklingen i herregårdenes arkitektur. Her er nygo-

tik, nyrenæssance, rosenborgstil og blandingsformer. Her er en „engelsk“ ridderborg, et rhinslot, et mini-Frederiksborg og en italiensk villa. På trods af at øen kun måler 52 km. i længden og 11 km. i bredden (på det bredeste sted) er der i dag 12 herregårde. I middelalderen og renæssancen var der yderligere 10 herregårde på Langeland. De ligger tæt – i nogle tilfælde kun med få kilometer imellem. Overraskende er det derfor, at de er så forskellige i arkitektonisk udtryk.

Steensgaard forår 2011. Herregården blev ombygget og forhøjet med en etage i 1835-36 af arkitekten G. F. Hetsch i engelsk nygotisk stil og, som noget helt nyt i arkitekturen på dette tidspunkt, med facader i rød upudset mur. Paradoksalt nok byggede Hetsch ti år senere herregården Egeløkke tæt på Steensgaard, en mere traditionel hvidkalket palæejendom i nyklassicisme, opført til C. F. Steensen-Leth, der var bror til Steensgaards ejer. Historicismen trivedes således i de tidlige år side om side med nyklassicismen i den danske herregårdsarkitektur. Steensgaards arkitektur skulle give mindelser om middelalderen, men derfor kunne man godt benytte sig af helt moderne byggematerialer. For eksempel var rækværket øverst på tårnet og på altanen over indgangsdøren udført i støbejern efter tegning af Hetsch, som flittigt brugte dette nye materiale på flere af sine bygninger. Samtiden så ikke nogen problemer i at kombinere bygninger af historisk tilsnit med moderne materialer som beton, cement og støbejern. Foto: Tina Høegh Nielsen.

Steensgaard - Den første historicistiske herregård i Danmark

Om Basnæs, hvor han kom ofte, skrev digteren H. C. Andersen, at hovedbygningen lignede et „gammelt slot fra England“. På samme måde kan Steensgaards udseende minde om en romantisk ridderborg med sine takkede gavle, flade tårn og spidsbuede indgangsdør. Arkitekten var den tyskfødte G. F. Hetsch, og gården blev opført allerede 1835-36.

Hvordan kan det så være, at man på Steensgaard valgte at bygge en ridderborg i engelsk stil og oven i købet i blank rød mur? Det kan der være flere grunde til. For det første var G. F. Hetsch tyskfødt, og netop i

Tyskland var den engelske gotik populær og hyppigt brugt som inspirationskilde blandt unge arkitekter. Det betød, at Hetsch kendte til brugen af blank mur og andre gotiske træk som for eksempel de såkaldte „øjenbryn“ over vinduerne fra den tyske samtidsarkitektur. For det andet var Steensgaards unge ejer, Vincents Steensen-Leth, en belæst herre med både Walter Scotts og Charles Dickens bøger i sit bibliotek. Han havde desuden to år før været på rejse rundt i Europa. Det vides ikke, om han var i England, men det er nærliggende at tro, at han er stødt på nygotiske borge enten i Tyskland eller i England. Hvordan kunne en ung godsejer vise, at han var med på de sidste nye af tidens tendenser og mode? Vincents Steensen-Leth valgte at bygge sin egen ridderborg. Han var nok fremskridtsvenlig, men han var også ud af en slægt, som havde en lang og stolt tilknytning til Steensgaard siden 1577. Måske derfor opførte han sammen arkitekten et hus, som i sin stil refererede til det historiske. Hetsch genbrugte grundplanen og murene fra den allerede eksisterende faldefærdige gård. På denne måde genbrugte han, i nederste etage af den nye bygning, de gamle mure fra 1577. Netop fordi huset stod upudset, så man tydeligt forskellen mellem de gamle mursten og de nye sten. Man valgte således at skilte med bygningens ærværdige alder, og i den historicistiske periode var det et af de vigtigste signaler om, at man var med på noderne.

Een arkitekt – tre meget forskellige herregårde

Arkitekten Julius Tholle var involveret i byggeriet af hele tre herregårde på øen, Tranekær, Neder-

gaard og Charlottenlund. De to sidste tegnede han selv, og på Tranekær var han (meget aktiv) assistent for arkitekten N. S. Nebelong. De tre bygninger har tre forskellige udtryk. Tranekær blev ombygget til et „rhinslot“, Nedergaard i en meget neddæmpet middelalderborg-stil og Charlottenlund i italiensk villastil. Tidsmæssigt er de bygget i den tidlige fase af historicismen, hvor man endnu ikke miksede de forskellige stilarter. Samtidig viser forskellighederne netop, hvorfor periodens arkitektur er svær at sætte på formel.

Det kan synes oplagt at skabe den forfaldne barokbygning på Tranekær, en af landets ældste herregårde, om til et nygotisk „rhinslot“. Beliggenheden højt hævet på en bakketop med udsigt over det langlandske landskab indbyder til det. Den nye bygnings majestætiske

Tranekær forår 2011. Arkitekten Ferdinand Meldahl talte i en forelæsning på Kunstakademiet i 1890'erne om, hvad det vigtigste ved en bygning var: „Stemningen! Bygningens, hele Anlægets Stemning, om den vindes ved Gjentagelsens Kunst i uhyre Bygningsværker eller springer ud af Hyttens Idyl i Rosernes Skygge, om den vækkes af blændende Marmor eller drømmer blandt mosgroede Mure, om den bor under sværtede Bjælker eller svæver under gyldne Kupler, Stemningen mine Herrer! Alt skal tjene til at vække Stemningen!“. Der er ingen tvivl om, at Tranekær har eventyrstemning, selvom det måske var mere tydeligt i årene lige efter ombygningen i begyndelsen af 1860'erne, hvor den var hvidkalket. Man kan levende forestille sig, hvordan dette eventyrscenarie - et hvidt slot højt oppe på bakken - har taget sig ud i måneskin. Den hvide farve holdt dog ikke længe. Efter nogle år ændredes den til gul, så en lys rødlig, for endelig i 1940'erne at få den nuværende røde farve. Foto: Tina Høegh Nielsen.

beliggenhed blev yderligere understreget af takkede kviste og gavle og ikke mindst af trappetårnet med spir, der refererede til det tårn, som indtil 1640'erne havde stået i slotsgården, og som efter sigende kunne ses helt fra Mecklenburg! I en tid fuld af middelalderfascination er det ikke underligt, at Tranekær blev genskabt med mindelser om den middelalderfæstning, det engang var, og i en gotisk stil. At herregården også kan ses som en reference til rhinslottene er ikke uden grund. Man ved, at ejeren ønskede en terrasse foran verandaen, og at denne terrasse skulle ligne den på slottet Babelsberg. Det var arkitekten K. F. Schinkel, som i 1833 havde bygget Babelsberg for den preussiske kronprins. Men det er nok snarere Schinkels nygotiske rhinslot, Schloss Stolzenfeldt, fra 1847, der har givet inspiration til Tranekær. Det er nærliggende at tro, at Tranekærs ejer kendte til begge slotte, og dermed selv var involveret i, hvordan bygningen kom til at se ud. Det kan synes prætentivt, at man valgte preussiske kongeslotte som inspiration, men det skulle vise sig at blive mere og mere almindeligt i løbet af historicismen at bygge i slotsstil – uanset om man byggede en herregård eller en lille bungalow. Samtidig må det også nævnes, at Tranekær var Langelands største gods og familien en af de mest velhavende adelsfamilier. Lensgreven var en slags ukronet konge af Langeland, og Tranekær blev med ombygningen til hans kongeslot.

Nedergaard har ikke tårn og tinder. Selve bygningen er rektangulær med et fremhævet midterfelt med krenelleringer foroven, som godt kan minde om et stort firkantet middelaldertårn.¹ Den engelske forfat-

ter J. C. Loudon udgav en række bøger med instruktioner om bygninger og havers udformning. I 1836 udkom for eksempel, *Encyclopedia of Cottage, Farm and Villa Architecture*, som blandt andre brygger I. C. Jacobsen på Carlsberg tyede til, da han skulle finde ideer til sin villa på bryggeriet i Valby. Jacobsen brugte en villa i italiensk villastil som forlæg, og arkitekten Julius Tholle kan have skævet lidt til nogle af Loudons villaer i „the Castellated Style“. Det er netop bygninger med samme brede, lidt tunge bygningskroppe, som man ser det på Nedergaard. Endelig kan der være ligheder mellem Tranekærs portfløj og Nedergaards midter-tårn. Som det var tilfældet med Stensgaard, er Nedergaard opført i blank rød mur. Midt på facaden er der dekorationer i murværket, som man ser det på en del historicistiske bygninger. I stedet for påsatte sandstens- eller cementdekorationer udførte man fantasifulde dekorationer i selve murværket. Et træk, som også viser, at arkitekterne i en tid med gallopperende industrialisering værnede om det gode håndværk.

Charlottenlund, den nordligste af de langelandske herregårde og den mindste af dem, er oprindelig ikke en selvstændig herregård. Huset blev opført 1867 af Stensgaards ejer som bolig for hans søn og svigerdatter. I et brev til sin svigerfar skrev Tholle selv, at han var i gang med en lille gård i „italiensk Villamanér“. Stensgaards ejer skrev rosende til arkitekten et par år senere „...Det lille Charlottenlund er i sin Sne ikke mindre yndig. Alle ere indtagne af den...“². Det kunne være Loudons encyclopædi, som Tholle trækker inspiration fra. Men netop den italienske villastil, Charlottenlund

Nedergaard forår 2011. Nedergaards hovedbygning tilhører en type nygotiske herregårde, som man ikke ser så ofte i Danmark. Den svenske arkitekt og middelalderekspert C. G. Brunius byggede enkelte herregårde i samme stil - en slags middelalderligt fæstningsværk eller kastel. Nedergaards arkitekt arbejdede som konduktør for flere danske arkitekter på herregårdsbyggerier i Skåne. En af disse danske arkitekter, Ferdinand Meldahl, havde tidligere arbejdet sammen med netop Brunius. Det vides ikke, om der har været kontakt mellem Julius Tholle og Brunius direkte, men Tholles bygninger tyder på et kendskab til den svenske arkitekt. Tholle havde to opgaver på Langeland i 1866-67, Nedergaard og Charlottenlund. Nedergaard blev tegnet først, men man var så længe om at rive den gamle hovedbygning ned, at Charlottenlund nåede at blive opført først. Foto: Tina Høegh Nielsen.

er opført i, nærmer sig en stil, der er få eksempler på i Danmark, nypalladianismen.

August Klein på Langeland

Arkitekten August Klein byggede eller ombyggede tre hovedbygninger på langelandske herregårde foruden avlsbygninger på flere af de andre. I 1876 skrev han bogen, „Tegninger til Landbrugsbygninger“. På trods af, at bogens fokus naturligvis er på arbejdsbygninger, er der også et afsnit om herskabsboligen. Som eksempel viser Klein en „Generalplan nr. 3“ af hovedbygningen med det ottekantede tårn på Stubberupgaard, som han for nylig havde opført.

Denne bygning har store ligheder med en række andre af Kleins hovedbygninger. Først og fremmest Faarevejle på Langeland, tegnet allerede 1868, den første i rækken af disse „typeslotte“, men også med det nu nedrevne Klintholm fra 1874 og som nævnt Stubberupgaard. Disse tre herregårde er stort set ens i grundplanen, og facadernes opbygning og også dekorationerne viser mange ligheder. Under Frederiksborg Slots genopførelse efter branden i 1859 var den unge August Klein ansat som konduktør på byggeriet under Ferdinand Meldahls ledelse. Det inspirerede Klein, og der er tydelige spor fra renæssanceslottet i de tre nævnte herregårde. Især de vælske gavle og sandstensbåndene, som man også ser på Rosenborg Slot, hvis stil nærmest bliver synonym med historicismen trækker linjer til Frederiksborg. Den lille herregård Frederiksberg på Sydlangeland, som Klein opførte 1871 er en neddæmpet udgave af

Grundplan nr. 3, blot opført uden vælske gavle og sandstensbånd. Dekorationerne er så forenklede, at de begrænser sig til nogle få dekurationsbånd i murværket, og de to tværgående sidefløje må helt undvære deres høje rejsning. Men et tårn med spir bør der være på en rigtig historicisme-herregård, dog her firkantet og uden løgkuppel.

Den tredje hovedbygning, Klein tegnede på Langeland, er Broløkkens. Her er der ikke noget, der minder om en historicismestil i det udvendige hus. Det oprindelige barokhus fra 1758 skulle udvides til en passende bolig for den unge generation fra Trane-kær. Klein bevarede det oprindelige hus og byggede en tvillingelænge vinkelret på det. Han foreslog også et tårn over indgangspartiet mellem de to fløje, men det blev aldrig opført. Broløkke er derfor mest interessant i studiet af historicismen, når man går indendøre. Her står store dele af huset nemlig (næsten), som det blev indrettet i 1870'erne. Den røde stue er indrettet i nyrokostil, spisestuen og herreværelset i renæssancestil, billardstuen i orientalsk stil, og der findes endog en jagtgang i vikingestil.

Skovsgaard – historicismens sene fase

I Landsarkivet for Fyn findes der et sparsomt materiale om Skovsgaard. Dog er der to relevante dokumenter, begge usignede, men formentlig skrevet af „ejerindens søn“, Hans Lauritzen Møller. Det ene er en regnskabsbog, hvor man følger byggeprocessen måned for måned. Det andet er en beretning om de indledende overvejelser forud for byggeriet. Først

Frederiksberg forår 2011. Frederiksberg, en lille herregård med en kort forhistorie, er opført 1871 af August Klein. Den var blevet oprettet 1820 af en tidligere forvalter fra det nærliggende Hjortholm gods. Han samlede tre større gårde under ét og skabte en herregård. Modsat størstedelen af de andre langelandske herregårde var Frederiksberg således ikke ejet af en adelsfamilie eller en familie med lang tradition på stedet. Det var næsten et „must“, at der på en historicismeherregård skulle være et tårn, og den tidligere forvalter Bech valgte at bygge et hus med tårn og spir, så ingen var i tvivl om hans position. Facaden var dog næsten rensat for pynt og tårnet var firkantet og ikke ottekantet, som på andre af Kleins herregårde. Det var en mindre kostbar bygning, men den indeholdt de elementer, man i historicismen forbandt med en herskabsbolig. Som det ses, har eftertiden ikke været så venlig stemt overfor bygninger fra denne periode. Frederiksberg fik, formentlig i 1970'erne, udskiftet de oprindelige vinduer med store parcelhus-panoramavinduer. Kun nogle små vinduer på siden af tårnet er ikke udskiftet. Foto: Tina Høegh Nielsen.

beskrives det, hvor forfaldent og upraktisk det gamle hus er. Efter overvejelser om udskrivning af en arkitektkonkurrence hørte familien om Odense-arkitek-

ten J. Vilhelm Petersen, som var i gang med et projekt i Rudkøbing. Han foreslår, at man i samlet flok (ejer, godsforvalter og arkitekt) tager en tur rundt til nogle

fynske herregårde, som kan være til inspiration i valget af stilart og dekorationer til det nye Skovsgaard. Familien valgte Rosenborgstilen med sandstensbånd og mange dekorationer. Arkitekten fik dem dog overbevist om, at de mange dekorationer var for dyre og for vanskelige at vedligeholde - det havde erfaringen fra de forudgående årtier vist. Skovsgaard endte derfor med at blive en sammensmeltning af de gamle „originale“ renæssanceherregårde, som Borreby og Rygaard, og de nyrenæssancegårde, man havde set på inspirationsturen. Af regnskabsbogen ser man, at der istedet for sandstensbånd blev brugt cement, som var tidens nye byggemateriale. Så nok var historicismens huse i gammel stil, men byggematerialerne var nye og moderne.

Skovsgaard forår 2011. Da ejerne sidst i 1880'erne ønskede at bygge en ny hovedbygning, tog man på en udflugt for at bese tre fynske herregårde. Fra ejerfamilien deltog Hans Lauritzen Møller og dennes søn, dernæst sagfører Harder fra Rudkøbing, som havde anbefalet arkitekten, og arkitekten selv, J. Vilh. Petersen. De herregårde, man besøgte, var Sande-rumgaard, Ulriksholm og Østrupgaard (nu Østruplund), alle nyopførte eller nyligt ombyggede. Familien var mest betaget af sidstnævnte, men efter arkitektens anbefalinger blev det færdige resultat et hus med færre ornamenten på facaden. I historicismens sidste del vidste man godt, at de påsatte sandstens- eller cementdekoration var dyre at vedligeholde. Foto: Tina Høegh Nielsen.

Afslutning

De langelandske herregårde illustrerer det byggeboom, som fandt sted indenfor herregårdsbyggeriet i anden halvdel af 1800-tallet - med størst byggeaktivitet i 1860'erne og 1870'erne, som det ses i resten af landet. Middelaldersværmeriet, fascinationen af Christian 4.'s tid og forskelligheden indenfor de historicistiske stilarter kan direkte aflæses på Langeland, hvor øens herregårde kan fremvise et helt katalog over historicismearkitekturens mange ansigter.

Noter:

1. Krenellering er skytteskårene på den øverste del af en forsvarsmur.
2. Begge breve befinder sig i Danmarks Kunstbiblioteks tegningssamling.